

A Palota Nyugati falszorosában épült török védmű már Dr. Magyar Károly korábbi feltárásaiból ismert volt, melynek ÉNy-i része még éppen a mostani munkaterületünkbe esett. Ettől Ny-ra, a még bolygatatlan részen a korábbi ásatások alapján is várt, kövekkel megerősített árok maradványa, valamint egy nagy kövekből szárazon rakott támfal részlete került elő. Az ÉK-i sarokban a partoldalt a védmű vonaláig átvágtuk egy kb. 70 cm széles sávban. Ennek során középkori kerámiával keltezett rétegeket bontottunk el. A szondában elértük a márga altalajt, s egy altalajba vágott középkori gödör részletét is kibontottuk.

TÓTH ANIKÓ

29. Budapest, I. Mátyás-templom (Szentháromság tér 4.)

(KÖH 52374)

Kő

2012. február–június közt a templom helyreállítási munkáihoz igazodóan, elsősorban az épület belsejében folytattunk megfigyeléseket. A Mátyás torony 1. szintjén dokumentáltuk a DK-i sarokfalpillért és a középkori boltozatot. A templomhajójában a szentély felé eső 2 pillér K-i oldalának alapozását sikerült megfigyelnünk. A szentély korlátnál 2, K–Ny-i irányú árkot ástak. A D-i szonda K-i végében a D-i falban egy mintegy 10–13 cm vastag habarcsos rész alatt, durván faragott kemény mészkövekből álló, feltehetően középkori falrészletet bontottunk ki. A fal É-i oldalától egy a külső felén másodlagosan megégett, vonaldíszes, fehér kerámia (fazék) oldaltöredéke került elő. Az É-i szondában egy szórvány medencelapát, egy festett faragott kő (töredék) és egy feltehetően a sziklába vajt, K–Ny-i tájolású váz jobb alkarjának, néhány bordájának, bal combfélének és a bal medencelapát egy részének kibontására került sor. A Mária kaputól és a Béla toronytól K-re létesített szondákban a részben visszatöltött rétegeket dokumentáltuk. A loretói kápolna D-i falánál húzott árokban erősen bolygatott vázakat tártunk fel.

Munkatársak: Végh András, Szilágyi Gábor, Kiss Virág, Németh Katalin.

B. NYÉKHELYI DOROTTYA

30. Budapest, I. Öntőház udvar (KÖH 52385)

Kő, Kk, Kú, Tő, Ú, I

2012. március 5. és június 26. között, az ÉPKÖ Kft. megbízásából a jelzett fal állagvédelmi munkáihoz kapcsolódó megfigyelést végeztünk a budai várpalota ún. 12-es várfalánál. A megfigyelés a „12-es várfal” történeti vonatkozásainak (fal szerkezet, falelválás, másodlagosan beépített régészeti/művészettörténeti értékű kőanyag stb.) vizsgálatára irányult, és végig szoros együttműködésben zajlott az építész-tervezővel, Deák Zoltánnal, aki az elemzéshez szükséges részletes ortofotó sorozattal segítette a munkát. A megfigyelés az állványozás, a falazatok letakarítása, illetve a fugák kivitelező által történt kibontása után zajlott le. (Nem foglalkoztunk a kőanyagok részletes azonosításával, illetve a rekonstrukcióhoz szükséges anyagok, technológiák meghatározásával, mert ez restaurátori kompetenciába tartozott, és erre külön szakembert kértek fel.) A fontosabb észrevételeket, javaslatokat a tervezővel közösen rendszeresen megtettük a generálkivitelezői építési naplóban.

A megfigyelés tárgyának „12-es várfal”-ként történő megjelölése tulajdonképpen helytelen, ugyanis itt két egymás mellett lévő, de teljesen eltérő jellegű és korú védelmi létesítményről van szó: az Öntőház udvar (amely a régészeti irodalomban Keleti falszorosként szerepel) D-i zárófalaról, valamint a közvetlenül mellette D-re, párhuzamosan húzódó, ún. „Vízfordó” folyosóról. Az előbbi egy magas, tömör várfal, amely jelen ismeretünk szerint Zsigmond-kori (1387–1437) eredetű, míg utóbbi egy annál jóval alacsonyabb kazamata folyosó, melyet Szapolyai János uralkodása alatt (1526–1540), pontosabban valamikor 1530 és 1540 között építettek ki. Külső oldalán széles szárazárkot alakítottak ki. A D-i zárófal már az 1493-as kiadású Schedel-féle Világkrónika Buda ábrázolásán szerepel, míg a kazamata csak az 1541-es Schön-féle metszeten tűnik fel először. Mindkettő jól kivehető mind a török, mind a barokk kori ábrázolásokon. A török kori látképekről az is kiderül, hogy a két védmű K-i végén egy nagy méretű kerek bástya, a Vízi rondella állt, s hogy az ehhez csatlakozó szakaszon mindkettő erős sérüléseket szenvedett az ostromok során. A bástyát egyébként csak a 18–19. század fordulóján bontották le, s helyét részben a palotát ellátó új vízmű foglalta el. A barokk helyreállítások után a két védmű gyakorlatilag változatlan formában maradt fenn egészen az Ybl-féle Várkertbazar kiegészítéséig. A D-i zárófal tetején ekkor sűrű pihenőkkel tagolt lépcsősort alakítottak ki, amelyet két oldalt balusztrádós korlát kísért végig. A lépcsősor alul az ún. Északi pavilontól indult (ez utóbbi maga is lépcsőházként szolgált a rakpart és a lépcsősor, illetve az Öntőház udvar között), és fent – közvetlenül a zárófal pengeként felmagasodó szakasza alatt – egy kisebb, toronyszerű épületben zárult. A második világháború pusztítását követő helyreállítási munkák során a falkorona balusztrádjait és a felső tornyocskát teljesen lebontották, míg az Északi pavilonnak csak a hátsó (Ny-i) íves részét. (Ezzel utóbbi összekötő-lépcsőház szerepe megszűnt.) A falkorona tetején futó, újjáépített lépcsőt ekkor két sima mellvéd közé fogták. Az 50–60-as években helyreállított lépcsősort – annak teljes visszabontása után – az 1980-as években a Mélyépítő Vállalat ismét megújította.

A falazatok részletes történeti vizsgálatára, falkutatásra a háború utáni helyreállítások során nem volt mód, azonban a nyílások és a fő felületeket rögzítő, viszonylag pontos felmérésük már ekkor megtörtént Gerevich László régész és Gerő László építész vezetésével. Sajnos mindamelllett – mint azt tapasztalunk kellett – a rekonstrukció során számos részlet véglegesen eltakarásra került.

Mivel a falkorona tetején lévő lépcső a fentiek szerint többször teljesen újjáépült, így itt – egyetlen kivételtől eltekintve – érdemi megfigyelésre nem volt szükség. A kivételt a lépcsősor legtetejénél lévő – de tulajdonképp már azon túl/mellett – lévő pihenő egyetlen lépcsőfoka jelentette. A nagy méretű, édesvízi mészkőtömbből álló lépcsőfok itt erősen sérült (repedezett) és kopott formát mutatott. A felületén látható barnás elszíneződés erős égésre utal. A kőanyag, a forma és a megmunkálás alapján ezt középkorinak tartjuk. Bár felmerült a lépcsőfok kicserélésének lehetősége, ebben az esetben – mivel a falkoronán ez ma az egyetlen középkorinak mondható részlet – javasoltuk a helyben hagyását, azzal, hogy a repedéseket valamilyen tömítéssel lenne célszerű a csapadék további beszivárgásától elzárni.

A részletes vizsgálatot a kazamatánál kezdtük. Az egykor kétszintes kazamata külső, D-i oldalán, kb. fél magasságban profilált, jellegében barokk korinak tűnő puhamészkö övpárkány futott egykor végig, amelynek egyes hosszabb-rövidebb

szakaszai a munkák kezdetekor hiányoztak. Az „eredeti” falazatoknál a hiány részben a kiromlásból származott, másol, általában az újabb falfelületeknél viszont a helyreállítások valamilyen okból láthatólag szándékosan kihagyták ezeket. Itt helyenként megfigyelhető volt, hogy éppen a párkány vonalában történt váltás a régi és az újabb szerkezet között. A kazamata K-i vége felé az övpárkányt lefaragták – ez talán az itt állt 19. századi vízmű épület miatt történhetett. Ugyanitt a párkány legvége az addigi egyenletes lejtés után vízszintesbe fordul át. Az övpárkány alatti részen lőréses futnak végig. A Ny-i részen 4 darab kettős tölcéses kiképzésű (a legnyugatabbi részben takarva), K-re 3 darab különleges formájú: belülről 3 löcsatorna indul, amely kifelé egy, tölcésesen szélesedő szájba fut össze. (A két lőréstípus közötti falfelületet a világháború előtt még egy kapu törte át, amelynek eredete ismeretlen. A helyreállítások során befalazták, ma már feltöltött is nehéz kivenni.) A lőréses külső téglakeretezése – a Ny-ról számított másodikik leszámítva – ma már mindenütt modern pótlásnak látszik. Közvetlenül az övpárkány feletti részen pár barokk kori szellőző még látható, de ezek egy részét a helyreállítás során már elfalazták. Feljebb néhány további, kettős tölcéses lőrés maradt fenn.

A kazamata külső falát nagy felületeken új- és modern kori téglaköpeny takarja, pedig a falazat eredetileg nagyrészt kőből épült. A megfigyelt eredeti kőanyagban feltűnően sok a vöröses, a barnás és a lilás árnyalatú homokkő, valamint a vulkáni tufa. (Ez a fajta építőanyag, eddigi ismereteink szerint, Budán a 15. század végén, 16. században terjed el, ami ez esetben jól egybe látszik vágni a védmű 1530–40 közötti keltezésével.) A kazamata falának egy, a középső háromágú lőréstől K-re eső szakasza egészen az egykori párkányig, sőt mélyebben kiromlott. (A kiromlás vonalát jól jelzi az itt kialakított didaktikai csík, és itt a párkányt sem helyezték vissza.) A kiromlást a modern rekonstrukció során tört kőanyaggal pótolták.) Ettől K-re, a fal vízszintesre váltó szakasza több, másodlagosan beépített követ tartalmaz a fal (íves keretkő töredékek, középkori pillérváz(?) hengertagos töredéke stb.), ami a többi részen kevésbé jellemző.

A jóval korábbi D-i zárófal külső, D-i felülete természetesen csak a kazamata feletti részen volt vizsgálható, míg a belső, É-i teljes magasságban. E két hatalmas falfelületen eredeti, középkori törtköves, vagy elnagyolt faragású, kváderszerű falstruktúra csak nyomokban volt felfedezhető. Viszonylag nagyobb felületben csak az É-i oldal K-i felének alján tűnt elő (részben vakolt formában) a korábban itt végzett ásások során – ez azonban a most végzett helyreállítási munkák területén kívül esett. Ugyanitt viszont közvetlenül mellette/felette már egy egészen más, kváderes falazat látható. A különböző korú és formájú átépítéseknek, javításoknak, köpenyezéseknek, illetve az azokat alkotó kő- és téglanyagoknak viszont rendkívüli gazdagsága mutatkozott mindenütt. (Ezek pontos rögzítése csak speciális fotogrammetrikus vagy lézeres felméréssel lett volna lehetséges, mert az egyébként jó minőségű ortofotó sem tűnik megfelelő felbontásúnak e célra.) Viszonylag jól, „rendszeresen” csak a modern javítások követhetők. A fal koronáját például, mint említettük, a lépcsősor építéskor, illetve annak háború utáni átépítéskor nagymértékben megbolygatták. Az É-i oldalon ez akár 2–3–4 m-es „mélységet” is elért, amit az itt kialakított didaktikai téglacsík hosszú szakaszon pontosan kijelöl, K felé ez azonban „elvész”. A modern javítás azonban ettől függetlenül mind itt, mind másol viszonylag jól kiszűrhető, mert a középkori törtköves falazatot imitáló struktúrában

számos barokk, vagy újabb kori kőfaragvány látható. (Köztük túlsúlyban vannak az egyszerű, stokkolt darabok töredékei.)

A zárófal belső „magját” mindössze egyetlen ponton, a D-i oldal egy felhasadott újkori téglaköpenyének lebontásakor volt mód szemrevételezni. Itt a jellegzetes, középkori szerkezet mutatkozott: kisebb és közepes méretű törtkövek, meszes, kavicsos habarcsba keverve.

Érdekességként megemlítendő még, hogy a falköpenyben mind a D-i, mind az É-i oldalon különböző korú feliratos köveket is azonosítani tudtunk. Ezeket és más megfigyelt faragványokat igyekeztünk rögzíteni az ortofotón, ennek további feldolgozása azonban még hosszabb időt igényel.

MAGYAR KÁROLY

2012. szeptember hónapban a Budapest I. kerületi Önkormányzat megbízásából, szondázó régészeti próbafeltárást végeztünk a Várkert Bazár, volt Ifjúsági park (hrsz. 6452/2) területén.

1. szonda: Ny-i részén terméskövekből épült, mintegy 70 cm széles, habarcsos kötőanyagú, K felé bekanyarodó, már korábbi időben elbontott falcsont legalsó sorát tártuk fel, benne nagy méretű vas ágyúgolyó töredékével. Dokumentálás után a falat elbontottuk. A szonda K-i felében további beásásokat bontottunk ki, belőlük kevés, késő középkori – hódoltságkori kerámia-töredék került elő. A márgás altalaj a szondát É felől határoló, K–Ny-i irányú fal tetejétől számított, mintegy -2,70 m mélységben jelentkezett, erősen lejtve K felé. A szonda K-i végén – a mások által már korábban megnyitott s általunk a K–Ny-i irányú fal alja megkeresésének céljából géppel tovább mélyített szondaszakaszban –, a fal alját annak tetejétől számított mintegy -5,70 m mélységben találtuk meg. Összességében megfigyelhető volt, hogy a falat É felől ásták ki, hiszen a D-i oldalon jelentős mélységben bele kellett bontani az altalajba, hogy az alját megtalálhassuk.

2. szonda: a meredeken K felé lejtő talajban egy mély és nagy méretű árok egy szakaszát sikerült megfigyelni. Iránya megközelítően Ny–K-i. Egyik szélét a szonda D-i felében sikerült megfigyelni, másik szélé már benyúlik a szonda É-i metszetszála alá, így méretét, kiterjedését nem sikerült meghatározni. A szonda É-i felében egy K–Ny-i tájolású töredékes csontváz került elő, melléklete nem volt, a sír beásását nem sikerült megfigyelni. Az árok betöltéséből vélhetően török kori réztál és szerszámok, mélyebben középkori és hódoltságkori kerámia-töredékek, leletek kerültek elő. A K-i oldalon az ott lévő aszfaltút felszínétől számított mintegy -1,50–1,70 m mélységig bontottunk.

3. szonda: Ny-i kétharmad részében -2 m mélységig bontottunk, a természetes altalaj, márgás felszín, már közvetlenül a talajtakaró alatt jelentkezett. A K-i, mintegy, 1,20–0,8 m széles sávban az egykor itt állt épület újkori, épülettörmelék felöltését bontottuk ki, -1,20 m-ig. Így megfigyelhető volt, hogy az Orvostörténeti Múzeum szondánk alá eső pinceszakaszát nem érintettük, itt nincs kivezetése, nem innen ásták be. Feltehetően az egykor itt lévő épületszakasz az udvari részébe áshattunk bele, a szonda K-i felében viszont már az elbontott épület törmeléke jelentkezett, ami vélhetően K felé (az Orvostörténeti Múzeum felé) folytatódik. Mélységét, kiterjedését nem tudjuk pontosan, mert nem bonthattunk rá.

4. szonda: az Orvostörténeti Múzeum délebbi, Ny felé, a hegyoldal alá nyúló pincéjének Ny-i elfalazása kibontása. Miután nyilvánvalóvá lett a pinceszakasz tervező általi felmérése

során, hogy ez a szakasz is a tervezett garázslehajtó alá esik, az említett falat kibontottuk. Mögötte egy kisebb, színültig modern szénporos, szemetes földdel feltöltött, Ny felé mintegy 1 m mélységű, az É-i pinceszakaszban már megfigyelt, ahhoz hasonlóan kiképzett, téglából falazott, boltozott kisebb pincefülkét találtunk. Ny-i falát valamikor megbontották, s mögötte már az altalaj látszik. É-i falán a tőle K-re eső pinceszakaszról induló bolthajtás mutatkozik. Ennek okát célszerű lenne tisztázni.

2012. november–december között a Várkert Bazár, volt Ifjúsági park (hrsz. 6452/2) területen a Várgondnokság Nonprofit Kft. Budapest I. kerület Budavári Önkormányzat megbízásából régészeti szakfelügyeletet és megfigyelést folytattunk, a gépi földmunkák ütemének megfelelően.

A terület D-i részén (gépi munkák I. ütem), annak K-i oldalán, a jelenlegi kerítés/támfal vonalában, attól Ny-ra, illetve részben alá futó nagy méretű, faragott kövekből álló É–D-i irányú, jó megtartású támfalat bontottunk ki, melyhez valószínűleg becsatlakozik a Magyar Károly által vezetett, 1999-ben végzett feltárás 4. szondájában kibontott, K–Ny-i irányú, hasonló szerkezetű fal. A most előkerült újkori támfal az Ybl-féle építkezést megelőző, a területen található korábbi épületekhez kapcsolódott, azok érdekében került kialakításra. Ettől D-re is feltártunk egy szintén több méter hosszán követhető, ugyanúgy az altalajba vágott, de rosszabb minőségű, törtekövekből álló eléfalazást/támfalat, mely szerkezete, kidolgozása alapján korábbinak tűnik.

A területet É-i és D-i területre kettéosztó modern kori kőfal és a jelenlegi, Ny-i oldalon lévő kerítésfal találkozásánál, a D felé eső sarokban a már 1999-ben a 3. szondában megfigyelt, török kori műhelytevékenység újabb nyomait sikerült feltárni. Kibontottunk egy törtekövekből épült kis falsarkot, melyet égett, kormos-faszenes omladék fedett. Innét vastöredékek, a fal D-i oldalán nagyobb mennyiségű állatcsont hulladék, valamint hódoltságkori kerámia került elő. Délebbre az égett, paticsos-faszenes felszín kibontásakor, többször megújított, égett omladékkal borított cölöplyukakat, gödröket bontottunk ki. Sajnos az építmény folytatása már a modern kerítésfal alá húzódik.

Az É-i területen a gépi földmunkák során K felé meredeken lejtő hamus sávot és egy árok szerűség részletét figyeltük meg, benne két nagyobb gödörrel (gerendafészkek?). A hamus réteg üveglak-töredékeket, késő középkori, török kori kerámiát, állatcsontot tartalmazott. Itt a jelenségek tisztázására további kutatás lenne szükséges. A területen a földelhordás után továbbá célszerű lenne megvizsgálni, hogy a D-i részen megfigyelt jelenségek itt folytatódnak-e.

B. NYÉKHELYI DOROTTYA

31. Budapest, I. Pala utca 8. (KÖH 80581)

Kő, Kú, Ú, I

2012. április 2–6. között leletmentést végeztünk a ház középkori építésű pincéjében. A házat felújítják és ennek keretén belül talajvíz mentesítő szivárgót létesítenek a pince Ny-i fala mellett, valamint az utcai homlokzat mellett alapmegerősítést fognak végezni. Az árkokat ezért a Ny-i és az É-i fal mellett húztuk. A DK-i sarokban talált alapfeltárási gödör széléit letisztáztuk és a pince régi lépcsőlejárójának keskeny helyiségében is mélyítettünk. Itt egy nagy méretű, újkori téglával boltozott tetejű csatorna és két keskeny, kőlapokkal fedett csatorna került elő.

A kőlapos csatornák V-alakban futottak össze és a nagy csatornába vezették a talajvizet. A DK-i sarokban a bolygatás alatt egy kerek gödör (kút vagy talajvízgyűjtő gödör) került elő. Betöltésében 18. századi kerámia volt. 160 cm mélyen betört a talajvíz, így nem mélyítettük tovább. A Ny-i fal mellett a D-i részen nagy méretű, hasított márga lapok voltak letéve. Valószínűleg járófelületként, mivel csatorna alépítményre utaló nyom nem került elő. Újkori kerámiával datált. Az É-i részen és az É-i fal mellett nagy méretű, gömbölyded kövekből rakott járófelület került elő. Felette újkori kerámia volt, de lehetséges, hogy korábban készült. Az É-i fal melletti köfelületet megbontottuk, de alatta a sárga, bolygatatlan altalajt találtuk. Az É-i falfelületen található kőívvvel erősített nyílás alatt szárazon rakott kőfalacska találtunk igen roncsolt állapotban. Mögötte betöltési rétegek látszanak, ezért valószínűsíthető, hogy a nyílás valamikor az utca felé nyitott volt, szabadon állt. Az ív mélysége miatt nem valószínű, hogy lejáratként vagy pinceablakként használták, de lehet, hogy ledobónyílásnak készült. Ugyanígy jellegű nyílás elfalazott keretére találtunk a Ny-i fal D-i részén. A pince középkori bejárata a D-i falból nyílt, ahol szépen megmunkált kövekből rakott félköríves nyílás található. Pinceajtóra utaló csapolásnyomokat nem találtunk. Az újkorban a pincét D felé, keskeny helyiséggel meghosszabbították, és itt építették meg a lépcsőlejárót. A pince mind a négy fala középkori építésű: tört mészke, kavicsos mészhabarccsal szilárdítva. Az újkorban az eredeti téglaboltozatot derékmagasságig visszabontották és nagyobb méretű téglákkal újrarakták. Ekkor került megújításra a kő hevederív is, melynek legalsó három sora eredeti helyén maradt, a fentebbi részeit újrarakták, és téglával kipótolták. Az ív így az eredetileg feltételezhetően félköríves formájából kosárvívesre változott. A középkori téglaboltozat néhány sora megmaradt és erre ültették rá az újkori boltozatot. A ház ÉNy-i sarkán, a leomlott vakolat alól kilátszik a középkori kvádorsor. Az épület emeletén, az utcai szoba D-i falában korábban középkori ajtókeretet tártak fel. A falfülkét ma tapétával borított gardrób szekrényként használják. Ezek szerint a középkori ház udvari homlokzata Ny-felé lehetett, nem K-felé, mint manapság. Az újkori ház pincesorának lépcsőlejárójától számított második helyiségében egy boltozatindítás miatt kifaragott sáv látható a K-i falban. Készítésének korát nem tudtuk megállapítani.

A Kivitelező által preferált injektálásos technológiát (Uretek) a műemlékfalak roncsolásmentes megőrzése szempontjából támogatjuk.

BENDA JUDIT

32. Budapest, I. Színház utca (KÖH 52317)

B, Kő

A Színház utcában és közben 2012. július 21. és szeptember 13. között távhővezeték rekonstrukció munkálatainál végeztünk régészeti szakfelügyeletet a FŐTÁV Zrt. megbízásából. A rekonstrukciót a csővezeték cseréjével végezték az eredeti betoncsatornában, azonban három helyen tágulási görbét (lírát) iktattak a nyomvonalba.

A Színház utcában az eredeti nyomvonal helyén (amely végig a középkori Szent János utca vonalán haladt) régészeti jelenséget nem találtunk, mivel a munkaárok keskenyebb volt, mint az eredeti, így a metsztfalakban csak a visszatöltés volt látható. Az I. ütem (Sándor palota DNy-i sarka és a Magyar Nemzeti Galéria közötti szakasz) területén kialakított líra